

Сухий Р. М.,

кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу юридичного департаменту
Національного банку України

ПОНЯТТЯ БАНКІВСЬКОГО ПРАВА ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто основні підходи до визначення сутності й місця банківського права в системі права України, а також обґрунтовано зарахування банківського права до комплексного правового інституту фінансового права.

Ключові слова: банківське право, фінансове право, інститут права, норми права, комплексний інститут права.

Постановка проблеми. Право є відображенням життєвих реалій і перебуває в постійному розвитку. Зміна суспільних відносин, особливо в економічній сфері, що має місце з моменту набуття незалежності Україною, потребувала й потребує відображення цих перетворень у юридичних нормах. На сьогодні проблеми правового регулювання банківської діяльності набувають усе більш актуального та вирішального значення. Це пов'язано з тим, що забезпечення стабільності банківської системи, особливо в умовах наявної фінансової кризи, є питанням національної безпеки, від вирішення якого залежить фінансова безпека держави. Саме цим пояснюється зростаючий інтерес науковців до банківського права й питань, пов'язаних із ним. Використання терміна «банківське право» на сьогодні вже не заперечується ні теоретиками, ані практиками. Проте, незважаючи на поширене використання цього терміна, питання щодо його сутності й місця банківського права в системі права залишається дискусійним. На наше переконання, дослідження місця банківського права, крім теоретичного аспекту, має і практичне значення, оскільки системне та комплексне дослідження положень банківського права дасть змогу покращити вивчення цього матеріалу, що надалі, як наслідок, надасть можливість удосконалити якісні характеристики управління банківським сектором, сприятиме забезпеченню надійності банківської системи.

Значна кількість наукових робіт, присвячених проблемі визначення сутності й місця банківського права в системі права, серед яких варто відмітити праці таких учених, як М. Агарков, О. Вікулін, Л. Воронова, К. Гавальда, О. Горбунова, І. Гуревич, А. Екмалян, Є. Карманов, Л.М. Коган, О. Костюченко, Т. Латковська, О. Олейнік, О. Орлюк, Е. Ровінський, Ж. Стуфле, а також кардинально протилежні точки зору щодо порушеного питання засвідчують його актуальність.

Метою статті є визначення сутності й місця банківського права в системі права України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система права має об'єктивний характер і зумовлена соціально-економічними відносинами в суспільстві. Сукупність її елементів, порядок їх розташування покликані максимально враховувати багатогранність регульованих суспільних відносин, їхню специфіку та динамізм. Її оновлення й удосконалення пов'язано насамперед із розвитком суспільних процесів, актуальність яких сприяє виникненню нових правових інститутів і галузей. Проте, як уже зазначалось, на сьогодні в доктрині не сформовано єдиного під-

ходу щодо місця «розташування» норм, що регулюють відносини у сфері банківської діяльності в системі права. Різні підходи до тлумачення суспільних відносин при визначенні предмета правового регулювання, відсутність чітких критеріїв і орієнтирів щодо місця правового утворення зумовили наявну невизначеність щодо сутності банківського права. Серед причин, які перешкоджають ученим-дослідникам надати об'єктивну відповідь на питання стосовно місця правових об'єднань у системі права, В. Белих виділяє різні підходи при класифікації галузей права, зокрема «повне пошування у формуванні галузей права. Потрібно банківське право? Будь-ласка! Потрібно антимонопольне, біржове, валютне, інвестиційне... Також будь-ласка!» [1, с. 21].

Водночас, на думку К. Гавальда, Ж. Стуфле [2, с. 4–5], банківське право потрібно розглядати як самостійну галузь права, хоча, як зазначають деякі вчені, на сьогодні лише «формується суспільна потреба та державний інтерес в оформленні банківського права в окрему галузь права» [3, с. 128]. К. Гавальда й Ж. Стуфле зазначають, що об'єктом банківського права є визначення правового становища банків, тобто організацій, які професійно на постійній основі здійснюють банківські операції, і правового становища самих банківських операцій. Прихильником зарахування банківського права до самостійної галузі права є також А. Братко, який обґрунтовує таку позицію наявністю в банківського права власного предмета й методу правового регулювання [4, с. 11–55].

Як відомо, визначальними ознаками, що допомагають відмежовувати галузі права одну від одної є наявність самостійного предмета та методу правового регулювання. Під предметом правового регулювання розуміється те, що підлягає врегулюванню, тобто відносини (дії, діяльність, які формують ці відносини), що підлягають правовому впливу. Проте до таких відносин належать не всі, а лише ті, що відповідають таким ознакам:

- є стабільними та характеризуються повторюваністю;
- їх властивості дають змогу здійснювати контроль за ними;
- існує об'єктивна потреба їх урегулювання.

Однак класифікація виключно за предметом правового регулювання не є достатньо ефективною і зводить дискусію про систему права лише до питання системи суспільних відносин. Саме тому критерієм поділу галузей права також є метод правового регулювання, тобто спосіб, за допомогою якого держава впливає на суспільні відносини.

Проте варто погодитись із В. Белих, що банківське право «не має власного предмета й методу правового регулювання в їх традиційному розумінні, тобто в розумінні, згідно з яким кожне правове утворення, яке претендує на статус самостійної галузі права повинно мати відносно відокремлений предмет і специфічний метод правового регулювання» [1, с. 18]. Саме відсутність власного предмета правового регулювання та методу регулювання свідчить про неможливість зарахування банківського права до самостійної галузі права. З огляду на вказане слухними вбачаються слова

Л. Єфімової, яка зазначає, що банківське право не є самостійною галуззю права чи підгалуззю права, так як суспільні відносини, що регулюються банківським правом, не можна визнати настільки своєрідними, щоб вони могли становити предмет окремої галузі права [5, с. 4].

Не погоджується із виділенням банківського права в самостійну галузь права також О. Костюченко, котрий наголошує, що «в Україні банківське право поки ще не є самостійною галуззю права, тому що відсутні характерні лише їй предмет і метод регулювання суспільних відносин» [6, с. 5]. На його думку, банківське право є комплексною галуззю права. Як комплексну галузь права банківське право також розглядають М. Піскотін [7, с. 107–108], С. Обрусна [8, с. 58], О. Качан [9, с. 8], О. Вікулін, А. Екмалян і Г. Тосунян [10, с. 16]. Зарахування банківського права до комплексних галузей права зазначені вчені обґрунтовують суспільною потребою та державним інтересом у самостійному правовому регулюванні такої галузі, наявністю самостійного предмета, методів і принципів правового регулювання в банківського права. На думку О. Вікуліна, А. Екмаляна та Г. Тосуняна, предмет банківського права становлять суспільні відносини, що виникають у процесі функціонування банківської системи Російської Федерації [10, с. 18]. Специфіка методів банківського права, як їм видається, зумовлена специфічними рисами суспільних відносин, що становлять предмет банківського права. З огляду на це, на думку цих учених, банківське право використовує первинні (цивільно-правові та адміністративно-правові) методи правового регулювання, а також комплексний метод, що є особливим поєднанням первинних методів.

Варто звернути увагу, що В. Бєлих пропонує щодо банківського права використовувати термін «комплексне утворення», який, на його думку, є більш удалим, ніж «комплексна галузь» [1, с. 23].

Водночас існування комплексних галузей права заперечується низкою науковців, які, на нашу думку, достатньо обґрунтовано вважають, що комплексним може бути тільки законодавство, окремі норми якого можуть одночасно використовуватись різними галузями права. Так, В. Лазарєв і С. Липєнь, говорячи про комплексні галузі, зазначають, що в них немає методу правового регулювання, який об'єднував би всі юридичні особливості в одне ціле. Отже, юридичний режим регулювання (тобто сукупність предмета й методу правового регулювання) не матиме самостійного значення, але матиме певну специфіку. З урахуванням цього комплексні галузі права не виділяють, це просто відповідні галузі законодавства [11, с. 228–229].

Поділяючи переконання С. Братуся, що «комплексних галузей права не існує, оскільки кожна галузь права відповідає певному виду суспільних відносин» [12, с. 121], вважаємо, що достатніх підстав для зарахування банківського права до комплексної галузі права на сьогодні не має.

Інша точка зору щодо сутності банківського права полягає в зарахуванні його до комплексної галузі законодавства. Так, на думку О. Грачової, «банківське право – це комплексна галузь законодавства, яка включає в себе комплекс норм публічно-правового і приватноправового характеру, спрямованих на регулювання відносин, що виникають щодо та (або) в процесі здійснення банківської діяльності» [13, с. 16]. Прихильником вказаної точки зору також є Т. Рощественська [14, с. 1145]. Банківське право як комплексну галузь законодавства спочатку розглядав Г. Тосунян, який указував, що «банківське право є комплексною галуззю законодавства, яка поступово переростає в галузь права» [15, с. 126]. Надалі його погляди з вказаного питання змінились, про що вже зазначалося.

Низка вчених, зокрема М. Агарков [16, с. 6], І. Гуревич [17, с. 12–14], розглядають банківське право як підгалузь права (фінансового, цивільного, господарського, торговельного). Варто відзначити, що наукові погляди щодо зарахування банківського права до підгалузі господарського права, як правило, є характерними для радянського періоду, тобто періоду, у якому всі відносини в банківській сфері чітко регламентувались державою та не передбачали свободи волі сторін. Проте в умовах ринкової економіки така позиція щодо місця банківського права є, на нашу думку, некоректною, оскільки не відображає змін, які мають місце в суспільстві.

На наше переконання, влучно щодо сутності банківського права вказує О. Горбунова [18, с. 15], на думку якої, «виділяти банківське право в окрему галузь права поки що рано, і воно має розглядатись як інститут або підгалузь права, оскільки в іншому випадку воно буде забезпечувати тільки інтереси самих банків, а не держави, громадянина, суспільства загалом». При цьому автором поділяється точка зору В. Бєсчервних, який справедливо зазначає, що застосування терміна «підгалузь права» стосовно системи фінансового права «неможливо назвати вдалим» [19, с. 33], що обґрунтовується тим, що вказаний термін немовби виражає тенденцію до відособлення, виділення в самостійну галузь права, але об'єктивних передумов до такого виділення немає. Указаної точки зору також дотримується, зокрема, С. Ципкін [20, с. 24]. Погоджуючись із указаним, не підтримуємо твердження щодо доцільності розглядати банківське право як підгалузь права.

З огляду на це вбачається за доцільне розглядати на цьому етапі розвитку банківське право як комплексний правовий інститут. Прихильниками такої точки зору є, зокрема, Ю. Ващенко, І. Завєруха, О. Орлюк [21, с. 5–27], Т. Латковська. Зазначене переконання автора базується на такому.

Фінансове право, як зазначає О. Горбунова, – це сукупність норм права, що регулюють фінансову діяльність держави й суспільства, яка здійснюється через систему банків [18, с. 258]. До особливостей фінансового права потрібно зарахувати наявність у цій галузі права двох видів юридичних інститутів [23, с. 92]:

– єдині інститути, що охоплюють своїм регулюванням увесь комплекс відносин, які підлягають фінансовому впливу; такі інститути є основою фінансового права, до них належать, зокрема, бюджетне право, податкове право;

– змішані (комплексні) інститути, у яких цей комплекс фінансових відносин у порядку та послідовності їх виникнення регулюється не тільки фінансовим правом, а й іншими галузями.

Критерієм для включення в систему фінансового права того чи іншого змішаного інституту є загальна для всіх інститутів функція мобілізації та використання державою коштів. Норми, що входять до таких комплексних утворень, не пов'язані єдиним методом і механізмом регулювання, включаються до основних галузей. Ці норми залишаються в основних галузях, і на них поширюються загальні положення відповідних основних галузей. Уходячи до комплексних утворень такі норми й надалі залишаються нормами основної галузі. Між такими нормами існують функціональні зв'язки, за допомогою яких забезпечується ціле та всеохопне регулювання. Проте «функціональна єдність правових норм не призводить до формування в системі права (законодавства) чи його галузей якихось нових інститутів, що не виключає відокремлення в теоретичному аналізі тих чи інших взаємозв'язків з метою найбільш повного пізнання взаємодіючих норм, інститутів і галузей. Інакше кажучи, віднайшовши, наприклад, взаємозв'язок норм цивільного та фінансового права, не варто вважати, що здійснено «відкриття» «банківського права» тощо» [24, с. 70].

Комплексний характер норм, які регулюють банківську діяльність, не викликає сумнівів, оскільки банківська діяльність є предметом фінансово-правового й цивільно-правового регулювання залежно від суб'єктів, між якими виникають такі відносини. Так, для відносин між Національним банком України та банками характерним є імперативний метод правового регулювання. Прикладом цього є, зокрема, вимога ст. 19 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [25]. Відповідно до вимог цієї статті [25], юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати документи для отримання банківської ліцензії.

Диспозитивний метод правового регулювання характерний для відносин банків із клієнтами. Так, згідно зі ст. 55 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [25], відносини банку із клієнтом регулюються законодавством України, нормативно-правовими актами Національного банку України та угодами (договорами) між клієнтом і банком.

Проте, на наше переконання, імперативний метод регулювання в такому об'єднанні є домінуючим. «Адже зрозуміло, що грошовий обіг загалом регулюється швидше із публічно-правових позицій, ніж із метою захисту приватних інтересів. Навіть вступаючи в приватноправові відносини, банки обмежені владними розпорядженнями держави, що обґрунтовані самою специфікою діяльності банку» [22, с. 339]. Говорячи про особливості регулювання відносин банків із клієнтами варто також звернути увагу на те, що наявні публічні функції банків, такі як функції агентів валютного контролю, суб'єктів первинного фінансового моніторингу, фактично мають ознаки нерівності й підпорядкування.

Домінування в банківському праві як комплексному інституті фінансового права імперативного методу пояснюється притаманністю цього методу фінансовому праву як самостійній галузі та всім частинам цієї галузі. У наявних умовах, особливо з погляду інтересів держави, великого значення набуває публічна діяльність банків, спрямована на забезпечення інтересів як держави й суспільства загалом, так і інтересів фізичних і юридичних осіб.

Висновки. Отже, правове об'єднання, яке регулює порядок здійснення банківської діяльності, є неоднорідним за своєю правовою природою та регламентується нормами різних галузей права шляхом поєднання диспозитивного й імперативного методів. Термін «банківське право» має дещо умовний характер, що пояснюється тим, що «банківське право» не є самостійною галузю права, а є складовою фінансового права, зокрема змішаним (комплексним) інститутом фінансового права, що поєднує в собі публічно-правові та приватноправові ознаки. Проте з огляду на широке використання терміна «банківське право» погоджуємось, що «навіть чи від нього потрібно відмовлятися» [21, с. 27].

Література:

1. Банковское право : [учебник] / [В.С. Бельх, С.И. Виниченко, Д.А. Гаврин и др.]; под ред. В.С. Бельх. – М. : Проспект, 2011. – 696 с.
2. Гавальда К. Банковское право. Учреждения – Счета – Операции – Услуги / К. Гавальда, Ж. Стуфле. – М. : Финстатинформ, 1996. – 566 с.
3. Сторожук І.П. До питання про місце банківського права в системі права України / І.П. Сторожук // Університетські наукові записки. – 2010. – № 3. – С. 127–130.
4. Братко А.Г. Банковское право : [курс лекцій] / А.Г. Братко. – М. : Ексмо, 2006. – 702 с.
5. Ефимова Л.Г. Банковское право : [учебное и практическое пособие] / Л.Г. Ефимова. – М., 1994. – 360 с.
6. Костюченко О.А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Рінок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці :

[підручник] / О.А. Костюченко. – 3-тє вид. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 928 с.

7. Писоткин М.И. Об учебном курсе «Основы банковского права РФ» / М.И. Писоткин // Государство и право. – 1996. – № 1. – С. 105–111.
8. Обрусна С.Ю. Місце банківського права у системі права України / С.Ю. Обрусна // Фінансовий простір. – 2013. – № 3. – С. 55–58.
9. Качан О.О. Банківське право : [навчальний посібник] / О.О. Качан ; Національна академія внутрішніх справ України. – К. : Школа, 2004. – 320 с.
10. Банковское право Российской Федерации. Общая часть : [учебник] / [Г.А. Тосунян, А.Ю. Викулин, А.М. Эмалян]; под общ. ред. акад. Б.Н. Топорнина. – М. : Юристъ, 2003. – 448 с.
11. Лазарев В.В. Теория государства и права : [учебник для вузов] / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М. : Спарк, 1998. – 448 с.
12. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1963. – 196 с.
13. Банковское право Российской Федерации : [учебное пособие] / отв. ред. Е.Ю. Грачева. – М. : Норма, 2008. – 385 с.
14. Рождественская Т.Э. Банковское право как комплексная отрасль законодательства / Т.Э. Рождественская // Lex Russica (Русский закон). – 2011. – № 6. – С. 1138–1147.
15. Банковская система России: Настольная книга банкира / [Л.И. Абалкин, Г.А. Аболихина, М.Г. Адиевков и др.]; редкол.: А.Г. Грязнова и др. – М., 1995. – К. 1. – 1995. – 688 с.
16. Агарков М.М. Основы банковского права. Учение о ценных бумагах : [курс лекций] / М.М. Агарков. – 2-е изд. – М. : Финстатинформ, 1994. – 139 с.
17. Гуревич И.С. Очерки советского банковского права / И.С. Гуревич. – Л., 1959. – 131 с.
18. Горбунова О.Н. Выделять банковское право в отдельную отрасль права пока рано / О.Н. Горбунова // Юридический мир. – 1998. – № 8. – С. 28.
19. Бесчеревных В.В. Компетенция Союза ССР в области бюджета / В.В. Бесчеревных. – М. : Юридическая литература, 1976. – 178 с.
20. Цыпкин С.Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности советского государства / С.Д. Цыпкин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 80 с.
21. Орлюк О.П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства / О.П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 104 с.
22. Латковська Т.А. Банківська діяльність як предмет регулювання різних галузей законодавства / Т.А. Латковська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 49. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – 526 с.
23. Ровинский Е.А. Основные вопросы теории советского финансового права / Е.А. Ровинский. – М. : Юрид. лит., 1960. – 193 с.
24. Красавчиков О.А. Система права и система законодательства (гражданско-правовой аспект) / О.А. Красавчиков // Правоведение. – 1975. – № 2. – С. 62–71.
25. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

Сухий Р. Н. Понятие банковского права и его место в системе права Украины

Аннотация. В статье рассмотрены основные подходы к определению сущности и места банковского права в системе права Украины, а также обосновано отнесение банковского права к комплексному правовому институту финансового права.

Ключевые слова: банковское право, финансовое право, институт права, нормы права, комплексный институт права.

Sukhyy R. The concept of banking law and its place in the system of law of Ukraine

Summary. The article contains the main approaches concerning the definition of the banking law, its place in the system Ukrainian law and attribution of banking law to complex institute of financial law is proved.

Key words: banking law, financial law, institute of law, statute of law, complex institute of law.